

Nr 2(67) 2017

ISSN 1429-2939

BEZPIECZNY BANK

BFG

BANKOWY FUNDUSZ GWARANCYJNY

BEZPIECZNY BANK jest czasopismem wydawanym przez Bankowy Fundusz Gwarancyjny od 1997 roku, poświęconym zagadnieniom stabilności systemu finansowego, ze szczególnym uwzględnieniem systemu bankowego.

KOMITET REDAKCYJNY:

Jan Szambelańczyk – redaktor naczelny
Małgorzata Iwanicz-Drozdowska
Ryszard Kokoszczyński
Monika Marcinkowska
Jan Krzysztof Solarz
Ewa Kulińska-Sadłocha
Ewa Miklaszewska
Małgorzata Polak – sekretarz redakcji
Ewa Teleżyńska – sekretarz redakcji

RADA PROGRAMOWO-NAUKOWA:

Piotr Nowak – Przewodniczący
Paola Bongini
Santiago Carbo-Valverde
Dariusz Filar
Andrzej Gospodarowicz
Leszek Pawłowicz
Krzysztof Pietraszkiewicz
Jerzy Pruski

Artykuły publikowane w **BEZPIECZNYM BANKU** są recenzowane.

Za publikację naukową w **BEZPIECZNYM BANKU** Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego przyznał trzynaście punktów.

Od nr 2 (67) 2017 czasopismo **BEZPIECZNY BANK** wydawane jest wyłącznie w wersji elektronicznej.

REDAKCJA:

Krystyna Kawerska

WYDAWCA:

Bankowy Fundusz Gwarancyjny
ul. Ks. Ignacego Jana Skorupki 4
00-546 Warszawa

SEKRETARIAT REDAKCJI:

Ewa Teleżyńska, Małgorzata Polak
Telefon: 22 583 08 78, 22 583 05 74
e-mail: ewa.telezynska@bfg.pl; malgorzata.polak@bfg.pl

Informacje dotyczące wymogów formalnych i edytorskich dla autorów publikacji znajdują się na stronie: www.bfg.pl

www.bfg.pl

Opracowanie komputerowe, druk i oprawa:
Dom Wydawniczy ELIPSA
ul. Inflancka 15/198, 00-189 Warszawa
tel./fax 22 635 03 01, 22 635 17 85
e-mail: elipsa@elipsa.pl, www.elipsa.pl

Jacek Adamek*

NADZÓR RELIGIJNY NAD MUZUŁMAŃSKIMI INSTYTUCJAMI FINANSOWYMI

WSTĘP

Jedną z cech odróżniających muzułmańskie instytucje finansowe (MIF) od ich „zachodnich” odpowiedników jest podporządkowanie tych podmiotów procesowi nadzoru religijnego. Nadzór ten sprawowany jest przez rady ds. szari’atu¹, będące organami umiejscowionymi w strukturze MIF lub funkcjonującymi poza nią. Jednostki te, tworząc wiodący element muzułmańskiej koncepcji ładu korporacyjnego, skupiają się w swym działaniu na zachowaniu religijnego aspektu aktywności pośrednika finansowego.

O sile i znaczeniu nadzoru religijnego sprawowanego nad muzułmańskimi instytucjami finansowymi w sposób naturalny decyduje m.in. wiedza i doświadczenie osób wypełniających funkcje nadzorcze, powoływanych do składu Rad z ograniczonej liczbowo grupy ekspertów prawa szari’atu². Osobom tym, jak i skupiającym ich gremiom, przypisuje się wiele zadań, ale również traktuje się je jako krytyczny element rozwojowy, decydujący o możliwościach i kierunkach ekspansji produktowej

---

* Dr hab. Jacek Adamek jest pracownikiem Katedry Finansów i Rachunkowości Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.

¹ Inne nazwy tego organu to: rady nadzorcze ds. szari’atu, rady ds. zgodności z szari’atem, rady koraniczne, komitety ds. szari’atu, itp., zob. m.in. K. Górak-Sosnowska, P. Masiukiewicz, *Bankowość muzułmańska*, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2013, s. 111.

² Pojęcia: uczony w prawie szari’atu, ekspert w prawie szari’atu, znawca szari’atu, alim – będą używane w artykule zamiennie.

i geograficznej finansów muzułmańskich, podporządkowanych zasadom religijnej i społeczno-ekonomicznej doktryny islamu.

Mając na uwadze powyższe uwarunkowania, sformułowano poznawczo-analityczny cel artykułu, którym jest ocena miejsca i znaczenia znawców szari'atu dla nadzoru religijnego.

Tezą opracowania staje się stwierdzenie, że ograniczona liczba ekspertów w prawie szari'atu³ oraz dominacja w ich zbiorze wybranej grupy znawców tzw. prawa koranicznego kształtuje tempo rozwoju finansów muzułmańskich.

W treści artykułu wyodrębniono jego części, podporządkowane przyjętemu zadaniu badawczemu. Część pierwsza skupia się na charakterystyce istoty tego organu i jego znaczenia dla idei ładu korporacyjnego, realizującego więź religijnych i społeczno-ekonomicznych celów islamu. Założeniem części drugiej jest prezentacja wybranych zagadnień opisujących sylwetkę znawcy szari'atu, wraz ze wskazaniem jego znaczenia dla idei nadzoru religijnego w instytucjach finansowych. Część trzecia przedstawia wyselekcjonowane charakterystyki liczbowe oraz problemy związane z aktywnością zawodową znawców prawa koranicznego.

Realizację wyznaczonego celu oparto na metodzie analizy porównawczej, opisowej oraz *case study*.

1. RADA DS. SZARI'ATU W MUZUŁMAŃSKIEJ KONCEPCJI ŁADU KORPORACYJNEGO

Muzułmańska perspektywa ładu korporacyjnego jest koncepcją opartą na dwóch fundamentach. Z jednej strony w jej charakterystyce odnajdujemy pierwiastek racjonalny, wskazujący, że ład ów jest systemem, w którym przedsiębiorstwo podlega procesowi kierowania i kontroli zorientowanemu na realizację przypisanych mu celów, dając przez to możliwość ochrony interesów i praw jego interesariuszy, z drugiej zaś, cechą tego podejścia jest włączenie w charakterystykę ładu korporacyjnego pierwiastka kulturowego, a dokładniej religijnego, wskazującego na zabezpieczenie

³ Zgodnie z opiniami większości muzułmańskich uczonych źródłem szari'atu – prawa muzułmańskiego są: *Koran* – Słowo Boże, *sunna* – „Praktyka Proroka”, *idźma* – „Consensus” i *kijas* – „Analogia”. Ortodoksyjne odłamy muzułmanów odrzucają *idźmę* i *kijas*, uznając tylko *Koran* i *sunnę*, z kolei najbardziej liberalne z nich dodają jeszcze piąte źródło – *raj* – (dosłownie „sąd własny, opinia własna”) oznaczające rozumowanie, za pomocą którego dawni uczeni uzupełniali przepisy *Koranu* i *sunny* dla „dopracowania systemu prawnego”. Wśród cech *szari'atu* wskazuje się jego religijne pochodzenie (boski charakter) i ścisłą (według niektórych nierozzerwalną) więź przepisów prawa z muzułmańską teologią, normami moralnymi, przepisami kultu i normami islamu w ogóle. Szerzej zob. M. Sadowski, *Powstanie i rozwój islamskiej doktryny prawa (VII–IX w.)*, „Przegląd Prawa i Administracji”, nr LV, 2003, s. 3–31; J. Bielawski, *Islam religia państwa i prawa*, Biblioteka Wiedzy Współczesnej, Omega, Warszawa 1973, s. 125 i nast.

realizacji praw przypisanych interesariuszom, wypływających z religijnego prawa – szari’atu. R. Kasri⁴, opisując muzułmańską koncepcję ładu korporacyjnego w podmiocie finansowym, stwierdza, że jego zadania skupiają się na:

- ❖ stworzeniu zbioru ustaleń organizacyjnych, zapewniających zgodność procesu zarządzania muzułmańską instytucją finansową z oczekiwaniami jej interesariuszy,
- ❖ stworzeniu i utrzymaniu systemu bodźców, kierowanych do organów nadzorczo-zarządczych, sprzyjających realizacji wyznaczonych celów (właściwych dla wszystkich interesariuszy) oraz ułatwiających skuteczny monitoring dokonań muzułmańskiej instytucji finansowej, co w ostateczności ma sprzyjać zwiększeniu efektywności wykorzystania zasobów tego podmiotu, a także
- ❖ zapewnieniu zgodności działalności instytucji finansowej z obowiązującym ją prawem muzułmańskim.

Praktycznym odbiciem implementacji idei ładu korporacyjnego w działaniach muzułmańskich instytucji finansowych jest wykorzystanie jednego z dwóch modeli jego organizacji i funkcjonowania. Mówimy tu o⁵:

- ❖ modelu opartym na podejściu uwzględniającym zasadę konsultacji (zasada *szura*), oraz
- ❖ zmodyfikowanym modelu interesariusza – skierowanym na maksymalizację dobrostanu interesariuszy.

Model pierwszy podporządkowuje się dogmatowi, według którego Bóg powierza człowiekowi funkcję swego ziemskiego powiernika, monitorując równocześnie jego działania i włączając się w każdy aspekt jego życia i ziemskiej aktywności. W optyce tej Bóg jest istotą wszechwiedzącą, przed którą człowiek ponosi odpowiedzialność, dlatego też przedsiębiorstwo i jego dokonania, będąc wytworem ludzkiego działania, stają się stroną odpowiedzialną wobec Allaha i, co za tym idzie, podlegającą procesowi rządzenia/przewodzenia/kontrolowania, opartego na zasadach i skierowanego na realizację celów, zgodnych z regułami i prawem islamu⁶. Konstrytywnymi elementami tego modelu stają się **rady ds. szari’atu** – stające na straży zgodności działania podmiotu gospodarującego z regulacjami tzw. prawa koranicznego oraz grupy konsultacyjne (*szura*) – których zadaniem jest uwzględnienie w polityce i decyzjach przedsiębiorstwa dobra wszystkich interesariuszy. Przesłankami zastosowania omawianego modelu ładu korporacyjnego stają się trzy założenia, wpływające z religijnej i społecznej doktryny islamu, zgodnie z którymi: a) w proces

⁴ R. Kasri, *Corporate Governance: Conventional vs. Islamic Perspective*, SSRN 2009, s. 2, <http://ssrn.com/abstract=1685222> (dostęp: 23.07.2014).

⁵ R. Grassa, *Shariah Supervisory System in Islamic Financial Institutions New Issues and Challenges: A Comparative Analysis between Southeast Asia Models and GCC Models*, Humanomics 2013, Vol. 29, No. 4, s. 335, <http://ssrn.com/abstract=2427737> (dostęp: 23.07.2014).

⁶ Szerzej: J. Adamek, *Finanse muzułmańskie – zagadnienia wybrane*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016, s. 109 i nast.

decyzyjny winny być włączone zarówno osoby doświadczające skutków podejmowanych decyzji, jak i osoby je podejmujące oraz wykonujące, b) konsultacje i poszukiwanie kompromisu są drogą ochrony interesów jednostki lub ich grup przed narzuceniem woli strony silniejszej, c) podejmowanie decyzji przez człowieka jest naturalną konsekwencją wypełniania funkcji boskiego powiernika, który w swym działaniu winien być prawdomówny, sprawiedliwy, skłonny do konsultacji i poszukiwania konsensusu między stronami doświadczającymi skutków jego decyzji⁷.

U podstaw zmodyfikowanego modelu interesariusza leży założenie, że celem działania muzułmańskiej instytucji finansowej jest sprawiedliwa ochrona wszystkich praw jej interesariuszy, bez względu na to, czy posiadają oni udział w jej kapitałach. Ochrona ta, a zarazem służący jej model ładu korporacyjnego, opiera się na dwóch elementach szari'atu, tj.: prawie własności pochodzącej od Boga oraz obowiązku wypełniania wzajemnych umów i zobowiązań, któremu uchybianie i/lub którego niespełnianie jest działaniem wbrew jego nakazom.

Wykorzystanie w opisywanym modelu religijnej perspektywy istoty własności oraz zasady powstawania i wypełniania umów w naturalny sposób deklaruje jego podporządkowanie regulacjom szari'atu. Tak jak w przypadku poprzedniego modelu, tak i tu na straży zgodności funkcjonowania muzułmańskiej instytucji finansowej z tym prawem stoi **rada ds. szari'atu**, z kolei organy zarządcze, w postaci np. rady dyrektorów, reprezentując prawa wszystkich interesariuszy, skupiają się należytych wykonaniu powierniczych obowiązków zarządzania.

Podsumowując dotychczasowe rozważania, należy stwierdzić, że muzułmańskie spojrzenie na ideę ładu korporacyjnego, odbiegając od zachodniej koncepcji *corporate governance*, opartej na racjonalizmie i racjonalności, podporządkowuje się dogmatowi religijnemu. To właśnie religia oraz to, co z niej wypływa, staje się fundamentem założeń i celów tego ładu, a także decyduje o jego elementach strukturalnych, przypisując im określone funkcje.

Elementem takim jest nadzór religijny, którego formą instytucjonalizacji stają się rady ds. szari'atu. Nadzór religijny nad działalnością podmiotu finansowego traktuje się jako jedną z najważniejszych różnic przeciwstawiających sobie muzułmańską i konwencjonalną formę pośrednictwa finansowego. Jest on narzędziem, za pomocą którego czuwa się nad produktowo-operacyjną zgodnością działań instytucji finansowej z normami szari'atu. Jak wskazuje J. Adamek⁸: „(...) będąc elementem muzułmańskiego spojrzenia na ład korporacyjny nie jest on (nadzór religijny – przyp. aut.) traktowany tylko jako obszar audytu skupiony na konstatacji i ocenie określonych faktów, lecz utożsamia się go z aktywnym uczestnikiem

⁷ Szerzej: M.K. Lewis, *Islamic Corporate Governance*, „Review of Islamic Economics” 2005, Vol. 9, no. 1, s. 16, http://www.ues.ac.ir/files/takmili/islamic_econ./macro/9_1_lewis_1.pdf (dostęp: 8.07.2014).

⁸ J. Adamek, *Finanse muzułmańskie – zagadnienia wybrane*, PWN, Warszawa 2016, s. 114.

procesów kształtujących określone zachowania i dokonania podmiotu, w którym ów ład jest wprowadzany. Jest więc on zbiorem określonych ustaleń o charakterze instytucjonalno-organizacyjnym oraz działaniem, które towarzyszy procesowi powstawania produktów finansowych, ich uruchomienia oraz oferowania w okresie ich życia, a przez to dynamicznie oddziałującym na praktykę zachowań muzułmańskiej instytucji finansowej i jej dokonania”.

Zinstytucjonalizowanie nadzoru religijnego, przyjmujące postać rad ds. szari’atu, w sposób naturalny prowadzi do wyodrębnienia zadań przypisanych tym organom. W zbiorze tym wskazać można zadania o charakterze: kontrolnym, rewizyjnym, nadzorczym, rozwojowym, harmonizacyjnym i standaryzacyjnym. Aktywność rad ds. szari’atu, podporządkowana realizacji wyznaczonych dla nich celów, prowadzona jest w środowisku kształtowanym przez zasadę: niezależności jej członków, poufności jej prac, kompetencji osób w nich zasiadających, spójności wydawanych przez nią orzeczeń religijno-prawnych oraz ujawniania dokonań.

Warto dodać, że zbiór wskazanych wyżej zadań uzależnia się od miejsca ulokowania rady w zindywidualizowanych rozwiązaniach instytucjonalno-organizacyjnych nadzoru religijnego. Mamy tu do czynienia z formułą:

- ❖ funkcjonowania organów nadzoru religijnego zarówno na poziomie poszczególnych pośredników finansowych, jak i równoległego działania takiego organu, ulokowanego na poziomie centralnym, np. w Banku Centralnym czy też we właściwym ministerstwie,
- ❖ funkcjonowania organów nadzoru religijnego tylko na poziomie muzułmańskiej instytucji finansowej, czy też
- ❖ przekazania funkcji nadzorczych do niezależnych podmiotów.

W przypadku organów o charakterze centralnym ich działanie skupia się zwykle na: doradztwie na rzecz banku centralnego, np. Bahrajn, standaryzacji i harmonizacji orzeczeń i praktyki działania znawców szari’atu, np. Malezja, Indonezja czy też okazjonalnym działaniu, będącym funkcją pojawiających się rozbieżności w opiniach znawców szari’atu, lokowanych na poziomie muzułmańskich pośredników finansowych np. ZEA, Kuwejt, Katar.

Z kolei radom działającym na poziomie poszczególnych pośredników finansowych przypisuje się zadania odnoszone do: współdziałania z innymi organami muzułmańskiej instytucji finansowej na rzecz tworzenia i rozwoju instrumentów finansowych, monitorowania i oceny prawno-religijnych kwestii działania pośrednika, wydawania orzeczeń – fatw, audytu zgodności prowadzonych działań z regulacjami szari’atu oraz jej certyfikację.

Każda z przedstawionych wyżej formuł funkcjonowania nadzoru religijnego stawia przed zatrudnionymi w jego organach osobami (ekspertami w prawie szari’atu) określony zespół zadań, których poziom i zakres realizacji staje się m.in. funkcją stopnia ich przygotowania do wypełniania powierzonych im obowiązków.

2. UCZENI W PRAWIE SZARI'ATU A NADZÓR RELIGIJNY NAD MUZUŁMAŃSKIMI INSTYTUCJAMI FINANSOWYMI

Jednym z wyzwań stojących przed muzułmańskimi instytucjami finansowymi jest konkurencyjność i innowacyjność ich usług finansowych, konfrontowana z ofertą produktową konwencjonalnych pośredników finansowych. Specyfika operacyjna produktów muzułmańskiej instytucji finansowej, proces ich przygotowania i transferu do konsumentów oraz procedury obsługi są elementami, które w sposób naturalny tworzą przestrzeń dla pojawiania się tzw. ryzyka niezgodności z prawem islamu⁹, a także wyznaczają obszar aktywności ekspertów w prawie szari'atu, zatrudnionych w organach sprawujących funkcje nadzoru religijnego.

Znawcy szari'atu są w swym założeniu osobami, które mają dogłębną znajomość i zrozumienie prawa islamu. W praktyce funkcjonowania muzułmańskich instytucji finansowych w grupie tych osób można wydzielić dwie grupy tworzone przez:

- ❖ niezależnych alimów, nie mających żadnych formalnych związków z takimi pośrednikami finansowymi oraz
- ❖ osoby zasiadające w radach ds. szari'atu lub zarządach tych instytucji¹⁰.

Bez względu na umiejscowienie znawców szari'atu w strukturze nadzoru religijnego, istotą ich działania jest m.in. niezależna i oryginalna interpretacja źródeł muzułmańskiego prawa, skierowana na dedukcję i artykulację sposobu rozwiązania określonych problemów dotyczących aktywności muzułmańskiej instytucji finansowej.

Realizacji zadań przypisanych tym ekspertom¹¹ sprzyjać ma zespół wymogów formułowanych wobec ich wiedzy, doświadczenia i cech charakterologicznych. Z punktu widzenia interesów pośrednika finansowego i realizowanego w ramach jego działalności nadzoru religijnego, oczekiwania formalne wobec członków rad ds. szari'atu definiują zainteresowane podmioty, podporządkowując się w tym ob-

⁹ Szerzej np. K. Nawal, Sheila Nu Nu Htay, A. Syed, *Empowering the Shari'ah Committee towards Strengthening Shari'ah Governance Practices in Islamic Financial Institutions*, "Review of European Studies" 2016, Vol. 8, No. 2, s. 144 i nast.

¹⁰ Tematyka artykułu skupia się na znawcach prawa muzułmańskiego zasiadających w radach ds. szari'atu, dlatego też problematyka niezależnych uczonych nie będzie kanwą dalszych rozważań.

¹¹ Przykładowy zbiór zadań stawianych przed członkami malezyjskich komitetów ds. szari'atu obejmuje: a) doradztwo prawne w sprawach regulacji szari'atu oraz ich związków z aktywnością gospodarczą pośrednika finansowego, b) tworzenie i akceptacja dokumentów potwierdzających zgodność z szari'atem produktów finansowych i stosowanych procedur, c) ocena i zatwierdzanie dokumentów, związanych z implementacją zagadnienie szari'atu (np. umowy, kontrakty, druki reklamowe, itp.), d) udzielanie porad prawnych na rzecz powiązanych jednostek, e) pomoc i doradztwo w sprawach należących do kompetencji komitetów oraz zapewnienia zgodności działania instytucji finansowej z regulacjami wydanymi przez Komitet, f) wydawanie opinii i orzeczeń religijno-prawnych – *Guidelines of the Governance of Shariah Committees for Financial Institutions*, Bank Negara, Malaysia 2005, s 7–17, http://www.bnm.gov.my/guidelines/01_banking/04_prudential_stds/23_gps.pdf (dostęp: 30.08.2014).

szarze funkcjonującym w przestrzeni publicznej standardom i wytycznym¹². Dla przykładu, *Islamic Financial Service Board* formułuje minimalne wymagania kompetencyjne członków rad ds. szari'atu w trzech podstawowych obszarach, tj.: ich kwalifikacji akademickich, doświadczenia zawodowego oraz oceny cech dotychczasowego postępowania (zob. tabela 1).

Tabela 1. Minimalne wymagania kompetencyjne członków rad ds. szari'atu według IFSB

Kwalifikacje akademickie
Posiadanie przynajmniej stopnia licencjata uznanego uniwersytetu w dziedzinie Prawa szari'atu, w tym muzułmańskiego prawa handlowego (<i>fikh al-mu'amalat</i>). Zdolność do poprawnego zrozumienia i interpretacji zagadnień z dziedziny finansów, ze szczególnym uwzględnieniem finansów muzułmańskich. Posiadanie wiedzy i umiejętności z zakresu filozofii prawa muzułmańskiego i metodologii tworzenia opinii prawnych, wpływających ze znajomości i interpretacji źródeł szari'atu. Dobra znajomość w mowie i piśmie języka arabskiego, pozwalająca poznawać i interpretować źródła szari'atu. Rekomendowana znajomość języka angielskiego, umożliwiająca wymianę opinii między członkami rady, jak i radą a interesariuszami.
Kwalifikacje zawodowe
Poziom i zakres wiedzy właściwej dla członka rady powinien być uzależniony od: jego funkcji, przypisanej jej odpowiedzialności oraz rodzaju i zakresu działalności MIF. Na ogół oczekuje się, że członek rady będzie w stanie: a) rozumieć i włączać zasady i reguły szari'atu w ocenę i kształtowanie działań MIF, b) identyfikować, interpretować i stosować funkcjonujące ramy regulacyjne dotyczące działania MIF, c) rozumieć i kształtować rozpatrywany przez cele szari'atu (<i>makadis asz-szari'at</i>) wpływ wprowadzanych produktów finansowych na elementy rynku i społeczeństwo. Rekomenduje się, by funkcja przewodniczącego rady ds. szari'atu była powierzana osobie, która w ciągu co najmniej trzech ostatnich lat była autorem lub współpracowała przy tworzeniu orzeczeń i uchwał dotyczących stosowania i interpretacji szari'atu lub w ostatnich czterech latach zdobyła doświadczenie w procesie nauczania lub badań nad problemami finansów muzułmańskich.
Ocena dotychczasowego postępowania
Członek rady ds. szari'atu powinien cechować się godnym szacunku charakterem i zachowaniem. W swoim działaniu powinien kierować się zasadami uczciwości, prawości i dbałości o swoją reputację.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Guiding Principles on Shariah Governance Systems for Institutions Offering Islamic Financial Services*, IFSB 2009, s. 30.

¹² Mowa tu np. o standardach nadzoru religijnego i wskazówkach jego organizacji, formułowanych przez *Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions* (AAOIFI) oraz *Islamic Financial Service Board* (IFSB) – szerzej J. Adamek, *Finanse muzułmańskie...*, op. cit., s. 121 i nast.; K. Nawal, Sheila Nu Nu Htay, A. Syed, *Empowering the Shari'ah Committee...*, op. cit., s. 143 i nast.

Wskazane wyżej wymagania formalne nie ograniczają się tylko do znajomości szari'atu, lecz skupiają się na jego biznesowym/gospodarczym wymiarze, a także obejmują praktyczną wiedzę i umiejętności dotyczące zagadnień finansowych. Fakt ten jest na tyle istotny, na ile radzie ds. szari'atu (i jej członkom) przypisane są nie tylko funkcje stricte nadzorczo-kontrolne, ale także zadania prorozwojowe, związane z opracowywaniem i opiniowaniem koncepcji nowych, innowacyjnych produktów i usług finansowych. Proces ów może przebiegać dwiema drogami, których wybór staje się m.in. pochodną skłonności i zdolności znawców szari'atu do rozszerzonej interpretacji źródeł prawa muzułmańskiego czy też skupienia ich na dogmatycznym i konserwatywnym rozumieniu jego norm. W zbiorze tym wskazać należy drogę: a) tworzenia innowacji produktowych poprzez adoptowanie klasycznych, muzułmańskich kontraktów i umów (tzw. droga duplikacji) – w takim przypadku znawcy szari'atu poszukują możliwości umocowania w doktrynie prawnej islamu charakterystyki operacyjnej nowych produktów finansowych, oraz b) krytyki formuły duplikacji, opartej na przesłance, zgodnie z którą prowadzi ona do niezgodności współczesnych produktów finansowych z zasadami handlowego prawa islamu, głoszonymi przez klasycznych prawników. Prawnicy ci zarzucają członkom rad ds. szari'atu (wykorzystującym w przeważającej większości formułę duplikacji) wydawanie orzeczeń i opinii niezgodnych z założeniami klasycznej jurysprudencji islamu, a także łagodne traktowanie oraz zaspokajanie potrzeb i wymagań praktyków rynku finansowego.

Pomijając sposób działania rad i zatrudnionych w nich znawców szari'atu, należy wskazać, że istotą przypisanych im zadań staje się ostatecznie ochrona i propagowanie wartości islamu, odbijających się w muzułmańskich instytucjach finansowych i oferowanych przez nie produktach. Realizacji tego celu towarzyszy zarazem powszechne przekonanie o wysokiej pozycji społecznej zajmowanej przez te osoby we wspólnocie muzułmanów, będącej z kolei funkcją ich roli oraz stawianych przed nimi wymagań zawodowych i charakterologicznych.

3. PRAKTYKA DZIAŁANIA ZNAWCÓW PRAWA SZARI'ATU

W tej części opracowania uwaga zostanie skupiona na wybranych, wzajemnie warunkujących się zagadnieniach, dotyczących:

- ❖ ograniczonej liczby znawców szari'atu oraz konsekwencji tego stanu rzeczy,
- ❖ ich kwalifikacji zawodowych i poziomu wynagrodzeń, a także
- ❖ zjawiska *Fatwa fishing*.

Przyjmuje się, że w roku 2015 w nadzór religijny nad muzułmańskimi instytucjami finansowymi zaangażowanych było 1068 znawców szari'atu¹³ (w roku 2011

¹³ *Islamic Finance Development Report 2016*, Thomson Reuters 2017, s. 95.

było 391 takich ekspertów¹⁴). 696 z nich reprezentowało jedną muzułmańską instytucję finansową, 288 dwie do czterech, a 87 ekspertów tzw. prawa koranicznego było zatrudnionych u co najmniej pięciu muzułmańskich pośredników finansowych¹⁵.

Badania przeprowadzone w 2011 roku przez M. Ünal¹⁶ dowodzą, że 20% funkcjonującej w tym okresie populacji znawców szari'atu zajmowało około 80% stanowisk w radach ds. szari'atu.¹⁷ Liczby te wskazują, że mieliśmy do czynienia z:

- ❖ koncentracją zajmowanych stanowisk, ograniczającą dostęp do nich nowym/mniej uznanym znawcom, a także
- ❖ niebezpieczeństwem dominacji poglądów określonej grupy ekspertów, koncentrujących w swym ręku określone uprawnienia w religijnej ocenie aktywności instytucji finansowych zarówno w wymiarze *ex-ante*, jak i *ex-post*.

Uwagi te, do dnia dzisiejszego, nie straciły swej aktualności¹⁸, wskazując na praktyczne zagrożenia związane z wypełnianiem funkcji nadzorczych, przypisanych znawcom szari'atu, funkcjonującym w strukturach nadzoru religijnego muzułmańskich instytucji finansowych.

Co ciekawe, zauważalnym zjawiskiem jest też koncentracja udziału wąskiej grupy alimów, zarówno w radach ds. szari'atu, jak i ciałach standaryzacyjnych czy instytucjach rządowych oraz bankach centralnych, wyznaczających i kształtujących zasady ich funkcjonowania i/lub je nadzorujących. Spotykamy tu sytuację konfliktu interesów, w którym najbardziej znaczący znawcy występują w podwójnej roli, nadzorcy/twórcy określonych regulacji i nadzorowanego/wykonującego oraz podporządkowującego się zdefiniowanym normom czy standardom.

Interesującą charakterystyką populacji znawców szari'atu jest poziom i zakres ich wykształcenia. Tworząc opis dla dwudziestu najwyższych notowanych w rankingu liczby stanowisk objętych w radach osób, wskazuje się, że każda z nich miała stopień doktora z muzułmańskiego prawa handlowego (*fikh al-mu'amalat*), ale tylko trzy z nich mogły poszczycić się doktoratem z ekonomii i finansów¹⁹. Z kolei

¹⁴ R. Hayat, F. Den Butter, U. Kock, *Halal certification for financial products: A transaction cost perspective*, „Journal of Business Ethics” 2013, Vol. 117, s. 604.

¹⁵ W roku 2011 dwudziestu znawców szari'atu było członkiem aż 621 takich rad (w dwóch przypadkach każda z osób zasiadała aż w 85 radach). Szerzej na ten temat zob. M. Ünal, *The small world of Islamic finance – Shariah scholars and governance – a network analytic perspective*, Funds@Work 2011, s. 12 i nast. www.funds-at-work.com/uploads/media/Sharia-Network_by_Funds_at_Work_AG.pdf (dostęp: 10.03.2017).

¹⁶ M. Ünal, *The small world...*, *op. cit.*, s. 13.

¹⁷ W przestrzeni publicznej, poza wynikami prowadzonych przez M. Ünalą powołanych wyżej badań, brak jest aktualnie szczegółowych danych charakteryzujących populację znawców szari'atu.

¹⁸ W raporcie z 2015 r. pt. *The human capital challenge: shaping the future* wskazuje się, że w bazie informacyjnej Zawya Thomson Reuters znajdują się dane 400 znawców szari'atu, a 20 z nich obsługuje 55% podmiotów sektora finansów muzułmańskich, zob. *The human capital challenge...*, *op. cit.*, s. 44.

¹⁹ R. Hayat, F. Den Butter, U. Kock, *Halal certification for financial...*, *op. cit.*, s. 604 i nast.

w obszarze wykształcenia stu najwyżej notowanych alimów, związanych z sektorem finansów muzułmańskich, dominowały studia z zakresu prawa i sztuki. Cechy te w sposób naturalny prowadzą do sformułowania pytania dotyczącego kompetencji oraz jakości wyrażanych opinii na temat zagadnień ekonomiczno-finansowych będących przedmiotem ich rozstrzygnięć.

Analiza literatury tematu oraz prasy branżowej, charakteryzującej praktyczną aktywność znawców szari'atu w działaniach komórek realizujących funkcje nadzoru religijnego w muzułmańskich instytucjach finansowych, pozwala sformułować wnioski o pojawiających się wątpliwościach, dotyczących m.in. etosu ich pracy. Faktu tego dowodzą zarówno poniższe tytuły: *Islamic finance's Scholar Problem: Why Shariah Scholars Paid So Much? – Dollars for scholars?*²⁰, *'Rock stars' scholars a risk for Islamic finance*²¹, *Scholar shortage threatens Islamic financing industry*²², jak i utarte w środowisku praktyków finansów muzułmańskich równoznaczne pojęcia *Fatwa fishing*, *Fatwa shopping*, czy też *Shariah advisory à la carte*²³.

W przekazie medialnym podnosi się kwestię wygórowania i braku przejrzystości zarobków członków rad ds. szari'atu. Dowodem tego są przykłady²⁴, w których stwierdza się, że roczne zarobki członków Rad sięgają od 100 do 400 tys. USD, ponadto obok tych apanaży pojawiają się opłaty na ich rzecz, sięgające od 1% do 2,5% wartości transakcji, będącej przedmiotem wydawanego orzeczenia. Kwoty te mnożą się, sięgając milionów USD, gdy przyjmiemy mnożnik liczby obsadzonych rad przez te same osoby.

Ukazany wyżej zjawiskom towarzyszy również fakt swoistego „handlu” opiniami alimów, tworzonymi na rzecz działań i produktów instytucji finansowych, poszukujących dla nich religijnej aprobaty i nadania im miana „muzułmańskości”²⁵. Istota i przyczyna *Fatwa fishing* tkwi w różnorodności, a czasami wręcz odmienności, opinii (fatw) formułowanych przez przedstawicieli muzułmańskich szkół prawnych, zasiadających w organach nadzoru religijnego pośredników finansowych. U podstaw tej niejednorodności leżą: a) różnice w interpretacji wybranych

²⁰ *Islamic Finance's 'Scholar Problem': Why Are Shariah Scholars Paid So Much?*, Spear's 2012 26th April, <http://www.spearswms.com/islamic-finances-scholar-problem-why-are-shariah-scholars-paid-so-much/> (dostęp: 10.03.2017).

²¹ *'Rock star' scholars a risk for Islamic finance*, Reuters 2012 29th Feb., <http://www.reuters.com/assets/print?aid=USL5E8DG31N20120229> (dostęp: 10.03.2017).

²² *Scholar shortage threatens Islamic financing industry*, <http://muslimlink.ca/islamic-finance/scholar-shortage-threatens-islamic-financing-industry> (dostęp: 10.03.2017).

²³ Zob. np. *Fatwa and transaction costs in Islamic finance*, The Express Tribune, 8 September 2013, <https://tribune.com.pk/story/601629/quest-for-compliance-fatwa-and-transaction-costs-in-islamic-finance/> (dostęp: 10.03.2017), *Shariah Supervisory Board*, <https://www.islamicbanker.com/education/shariah-supervisory-board> (dostęp: 10.03.2017).

²⁴ Zobacz powoływane w punkcie 3. artykułu tytuły prasowe.

²⁵ Szerzej *Fatwa and transaction costs...*, *Shariah Supervisory Board*, <https://www.islamicbanker.com/education/shariah-supervisory-board> (dostęp: 10.03.2017).

słów i wersetów Koranu, b) odmienność interpretacji treści hadisów, odmienność uznawania ich liczby oraz kryteriów ich akceptacji, c) niezgodność w ocenie wagi legalności fatw, d) różnice otoczenia społeczno-kulturowego i zwyczajów, e) różnice w procesie nadawania preferencji poszczególnym tekstom i źródłom prawa islamu oraz ważności nadawanej różnym dowodom.

Konsekwencją tego stanu rzeczy, w przypadku muzułmańskich instytucji finansowych i produktów przez nie oferowanych, jest poszukiwanie opinii ekspertów w prawie szari'atu dopasowanych do oczekiwań pośrednika finansowego, które w swej treści nie muszą być akceptowane przez przedstawicieli innych szkół prawnych. Sedno zjawiska *Fatwa fishing* opisują poniższe słowa: „(...) tworzymy ten sam rodzaj produktów, które oferujemy na rynku konwencjonalnym. Dzwonimy do znawcy szariatu po jego fatwę. Jeśli jej nie otrzymamy, dzwonimy do kolejnego znawcy, oferując mu pewną sumę za jego usługi i prosząc go o jego opinię. Działamy tak, aż do momentu osiągnięcia naszego celu. Wtedy możemy oferować nasz produkt jako muzułmański”²⁶.

Należy dodać, że przywoływana wyżej praktyka jest jednym z istotnych czynników kształtujących ryzyko religijne działania muzułmańskiej instytucji finansowej. Zróżnicowanie interpretacji operacyjnej charakterystyki aktywności i produktów pośrednika finansowego, będące funkcją braku jednolitej wykładni doktryny religijnej islamu, rodzi w tym przypadku wymierne konsekwencje o charakterze finansowym i pozafinansowym. Dla przykładu, po słowach szajcha Muhammada Taqi Usmani²⁷, który w 2007 r. stwierdził, że według niego 85% emisji muzułmańskich obligacji *Sukuk* nie jest zgodnych z prawem koranicznym, obserwowano raptowny, głęboki spadek cen rynkowych tego instrumentu²⁸. Innym skutkiem zróżnicowania opinii prawnych znawców szari'atu i omawianego wyżej zjawiska staje się osłabienie zaufania do muzułmańskich pośredników finansowych, ograniczające ich zdolności rozwojowe.

POSUMOWANIE

Analiza zagadnień będących kanwą prowadzonych w artykule rozważań pozwala stwierdzić, że muzułmańska koncepcja ładu korporacyjnego, opierając się na doktrynie religijnej kształtującej m.in. pożądane relacje między interesariuszami muzułmańskiej instytucji finansowej, wykazuje naturalną odmienność jej funda-

---

²⁶ *How Sharia-compliant is Islamic banking?* BBC News <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/8401421.stm> (dostęp: 10.03.2017).

²⁷ Przewodniczący Rady ds. szari'atu AAOIFI, przedstawiciel szkoły hanafickiej, uznawany za jednego z 500 najbardziej wpływowych muzułmanów.

²⁸ „*Rock star*” scholars..., *op. cit.*

mentów i celów, którym służy, od tzw. zachodniego modelu *corporate governance*. Strukturalną składową tej koncepcji jest nadzór religijny. Stoi on na straży kształtowania i zachowania „pierwiastka muzułmańskości” w działaniach podmiotów, w których jest prowadzony, realizując zadania religijne, społeczne, ekonomiczne, prawne czy też zarządczo-kontrolne.

Najważniejszym elementem nadzoru religijnego sprawowanego nad muzułmańskimi instytucjami finansowymi staje się osoba nadzorcy (znawcy szari’atu), wyposażona w adekwatną do jego roli wiedzę i doświadczenie. Osoba ta, lub ich grupa skupiona w radzie ds. szari’atu, poprzez wypełnianie powierzonych zadań kształtuje obraz instytucji finansowej oraz jej zdolności rozwojowe, będące m.in. funkcją zachowań i preferencji poszczególnych klientów, poszukujących produktów i usług finansowych pozostających w zgodzie z regułami wyznawanej przez nich religii. Trzeba dodać, że aktywność znawców szari’atu, tworzących systemowy element finansów muzułmańskich, prowadzona jest w środowisku:

- ❖ ograniczonej liczby alimów, wypełniających zadania nadzorcze,
- ❖ zwiększającego się popytu na usługi przez nich świadczone, będącego funkcją dynamicznego rozwoju finansowego sektora tzw. gospodarki *halal*, a także
- ❖ braku zharmonizowanych, powszechnie obowiązujących standardów nadzoru religijnego, wypływającego z niejednorodności interpretacyjnej muzułmańskiego prawa szari’atu.

Oceniając rolę i znaczenie alimów dla systemu finansów muzułmańskich, można ostatecznie posłużyć się poniższym cytatem: „(...) nie jest przesadą sugerować, że znawcy szari’atu są kręgosłupem finansów muzułmańskich. Ich obecność i skuteczność działania uprawomocnia i uwiarygadnia muzułmańskie praktyki finansowe, zapewniając, że pozostają one wierne swoim wartościom i racji bytu”²⁹.

Streszczenie

Artykuł traktuje o uwarunkowaniach i cechach ładu korporacyjnego w muzułmańskich instytucjach finansowych. Ład ten, przyjmuje za swą bazę cele i zadania wpływające z religijnej oraz społeczno-ekonomicznej doktryny islamu, które kształtują elementy systemu, w tym ten dotyczący nadzoru religijnego (*Shariah governance*).

Celem artykułu jest ocena pozycji i znaczenia szariatu (*Shariah scholars*) w nadzorze religijnym, będącym ważną cechą finansów muzułmańskich. Rozważania dowodzą, że ograniczona liczba znawców szariatu oraz dominujące znaczenie specjalistów prawa koranicznego, kształtuje tempo rozwoju finansów muzułmań-

²⁹ *The human capital challenge: shaping the future*, Thomson Reuters Islamic Finance Gateway 2015, s. 44.

skich oraz prowadzi do wynaturzeń o charakterze proceduralnym, społecznym lub finansowym. Oceny i wnioski uzyskano przy zastosowaniu metody analizy porównawczej, opisowej oraz *case study*.

Słowa kluczowe: muzułmańskie instytucje finansowe, muzułmański nadzór religijny, znawcy szari'atu

Abstract

The article deals with both the determinants and features of corporate governance in Islamic financial institutions. Such governance, adopts – as its base – purposes and tasks arising from the religious and socio-economic doctrines of Islam, which form elements of a system, including the one concerning Shariah governance.

The purpose of the article is to evaluate the status and significance of Shariah scholars while Shariah governance, representing an important feature of Islamic finance. The discussion proves that the limited number of Shariah scholars and dominant significance of Islamic law professionals influence the pace of the Islamic finance development and leads to procedural, social or financial degenerations. Evaluations and conclusions were obtained with use of comparative and descriptive methods as well as based on case study.

Key words: Islamic financial institution, Sharia governance, Sharia scholars

Bibliografia

Adamek J., *Finanse muzułmańskie – zagadnienia wybrane*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016.

Bielawski J., *Islam religia państwa i prawa*, Biblioteka Wiedzy Współczesnej, Omega, Warszawa 1973.

Fatwa and transaction costs in Islamic finance, The Express Tribune, 8 September 2013, <https://tribune.com.pk/story/601629/quest-for-compliance-fatwa-and-transaction-costs-in-islamic-finance/> (dostęp: 10.03.2017).

Grassa R., *Shariah Supervisory System in Islamic Financial Institutions New Issues and Challenges: A Comparative Analysis between Southeast Asia Models and GCC Models*, Humanomics 2013, Vol. 29, No. 4, <http://ssrn.com/abstract=2427737> (dostęp: 23.07.2014).

Górak-Sosnowska K., Masiukiewicz P., *Bankowość muzułmańska*, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2013.

- Guidelines of the Governance of Shariah Committees for Financial Institutions*, Bank Negara, Malaysia 2005 http://www.bnm.gov.my/guidelines/01_banking/04_prudential_stds/23_gps.pdf (dostęp: 30.08.2014).
- Guiding Principles on Shariah Governance Systems for Institutions Offering Islamic Financial Services*, IFSB 2009.
- Hayat R., Den Butter F., Kock U., *Halal certification for financial products: A transaction cost perspective*, „Journal of Business Ethics” 2013, Vol. 117.
- How Sharia-compliant is Islamic banking?* BBC News <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/8401421.stm> (dostęp: 10.03.2017).
- „Rock star” scholars a risk for Islamic finance, Reuters 2012 29th Feb., <http://www.reuters.com/assets/print?aid=USL5E8DG31N20120229> (dostęp: 10.03.2017).
- Islamic Finance Development Report 2016*, Thomson Reuters Islamic Finance Gateway 2017.
- Islamic Finance’s ‘Scholar Problem’: Why Are Shariah Scholars Paid So Much?*, Spear’s 2012 26th April, <http://www.spearswms.com/islamic-finances-scholar-problem-why-are-shariah-scholars-paid-so-much/> (dostęp: 10.03.2017).
- Kasri R., *Corporate Governance: Conventional vs. Islamic Perspective*, SSRN 2009, <http://ssrn.com/abstract=1685222> (dostęp: 23.07.2014).
- Lewis M.K., *Islamic Corporate Governance*, „Review of Islamic Economics” 2005, Vol. 9, no. 1, http://www.ues.ac.ir/files/takmili/islamic_econ./macro/9_1_lewis_1.pdf. (dostęp: 08.07.2014).
- Nawal K., Sheila Nu Nu Htay, Syed A., *Empowering the Shari’ah Committee towards Strengthening Shari’ah Governance Practices in Islamic Financial Institutions*, „Review of European Studies” 2016, Vol. 8, No. 2.
- Safian Y.H.M., *Shariah scholars and fatwa making process in islamic finance*, http://www.academia.edu/download/41318309/The_role_of_Shariah_scholars.pdf (dostęp: 10.03.2017).
- Sadowski M., *Powstanie i rozwój islamskiej doktryny prawa (VII–IX w.)*, „Przegląd Prawa i Administracji”, nr LV, 2003.
- Shariah Supervisory Board, <https://www.islamicbanker.com/education/shariah-supervisory-board> (dostęp: 10.03.2017).
- Scholar shortage threatens Islamic financing industry*, <http://muslimlink.ca/islamic-finance/scholar-shortage-threatens-islamic-financing-industry> (dostęp: 10.03.2017).
- Standardisation of Islamic legal opinion is preventing ‘fatwa shopping’, CityWealth 4 November 2015, <https://www.citywealthmag.com/news/standardisation-islamic-legal-opinion-preventing-%E2%80%98fatwa-shopping%E2%80%99> (dostęp: 10.03.2017).
- The human capital challenge: shaping the future*, Thomson Reuters Islamic Finance Gateway 2015.
- Ünal M., *The small world of Islamic finance—Shariah scholars and governance a network analytic perspective*, Funds@Work 2011, www.funds-at-work.com/uploads/media/Sharia-Network_by_Funds_at_Work_AG.pdf (dostęp: 10.03.2017).